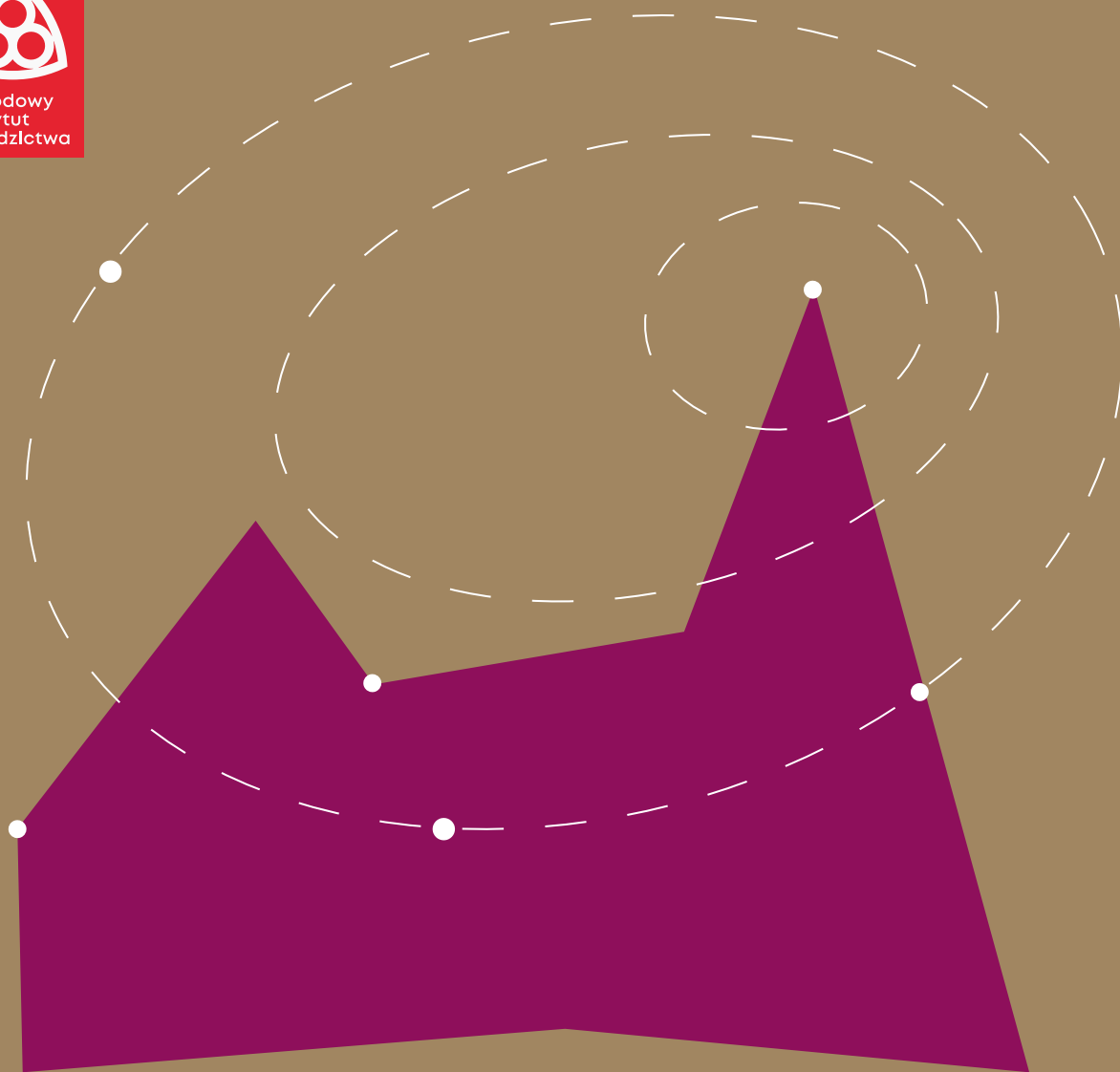

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

Badanie przedsiębiorstw ekonomii społecznej wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności

RAPORT KOŃCOWY

ZAMAWIAJĄCY

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Mikołaja Kopernika 36/40
00-924 Warszawa

Narodowy
Instytut
Dziedzictwa

WYKONAWCA

Fundacja Rozwoju Badań Społecznych
plac Wolnica 7
31-060 Kraków

F u R B S

Zadanie realizowane w ramach „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2019–2022”.
Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Autorzy:

Wojciech Onyśków (Fundacja Rozwoju Badań Społecznych)

Marcin Pierzchała (Fundacja Rozwoju Badań Społecznych)

Roksana Ulatowska (Fundacja Rozwoju Badań Społecznych, Uniwersytet Jagielloński)

Redaktorka prowadząca:

Maria Wierzchoś

Redakcja i korekta:

Aleksandra Kalinowska

Opracowanie graficzne:

Piotr Berezowski

ISBN 978-83-67381-47-5

Warszawa 2024

Ekonomia społeczna to sfera aktywności obywatelskiej i społecznej, która w centrum stawia człowieka – często wykluczonego lub zmarginalizowanego – a także społeczność, której jest członkiem. Tak rozumiana ekonomia ma służyć reintegracji jednostki, która nie mogła do tej pory z różnych powodów wykorzystać w pełni swojego potencjału i zdolności dla dobra wspólnego. W tym sektorze działają różne podmioty, takie jak spółdzielnie, jednostki reintegracji społeczno-zawodowej, stowarzyszenia, fundacje, spółki non profit, podmioty kościelne i koła gospodyń wiejskich, wspomagające proces budowania społeczeństwa obywatelskiego zgodnie z zasadami solidarności, partycypacji i samorządności.

Szczególnym rodzajem przedsiębiorstw ekonomii społecznej (PES) są takie, które wykorzystują zasoby dziedzictwa kulturowego. Działają na styku środowiska czysto biznesowego i organizacji pozarządowych, niemających na celu maksymalizacji zysku. Ogrrywają istotną rolę w kształtowaniu lokalnej tożsamości oraz wspieraniu zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarze swojego działania. Angażują także lokalną społeczność w proces ochrony dziedzictwa kulturowego, co staje się dla nas kwestią najistotniejszą.

W prezentowanym Państwu raporcie z badań pilotażowych dotyczących PES wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego w swojej działalności, przeprowadzonych przez Fundację Rozwoju Badań Społecznych na zlecenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa w drugiej połowie 2022 roku, zostały omówione najważniejsze zagadnienia związane z tym sektorem: liczebność tego typu podmiotów, rodzaj prowadzonej przez nie działalności, ich strukturę branżową, formy współpracy z partnerami oraz usytuowanie geograficzne. Ponadto przeprowadzono analizę poziomu wiedzy PES o dziedzictwie oraz zasadach jego ochrony, a także analizę zakresu i rodzaju wsparcia, oczekiwanego przez te podmioty, od instytucji zajmujących się ochroną zabytków i opieką nad nimi.

Publikacja jest przeznaczona dla szerokiego grona odbiorców zainteresowanych tematyką ekonomii społecznej, w tym naukowców, badaczy, przedstawicieli instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa i – przede wszystkim – dla samych przedsiębiorstw ekonomii społecznej.

Najważniejsze wnioski płynące z niniejszego opracowania wskazują na istotną rolę współpracy PES z lokalnymi liderami i władzami samorządowymi oraz na potrzebę ich wsparcia zarówno materialnego, jak i merytorycznego. Przedstawione rekomendacje mogą stanowić istotne wskazówki dla instytucji pomagających PES, a także przyczynić się do ich rozwoju oraz skuteczniejszego promowania prowadzonej przez nie działalności na rzecz społeczności lokalnych i ochrony dziedzictwa kulturowego.

dr hab. Katarzyna Zalasińska
Dyrektor
Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WYKAZ SKRÓTÓW

Skrót	Znaczenie
BPS	baza przedsiębiorstw społecznych
CAWI	kwestionariusze ankiet dostępne online (Computer-Assisted Web Interview)
DESiS	Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (obecnie: Departament Ekonomii Społecznej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej)
MRiPS	Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (obecnie: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej)
NID	Narodowy Instytut Dziedzictwa
OWES	Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej
PES	przedsiębiorstwa ekonomii społecznej / przedsiębiorstwa społeczne
TDI	telefoniczne wywiady pogłębione (Telephone In-Depth Interview)

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie	4
1.1. Przedmiot badania	5
1.2. Przebieg badania	6
2. Opis wyników badania	10
2.1. Charakterystyka PES w Polsce	11
2.2. Charakterystyka badanych PES	16
2.3. Działalność PES w zakresie dziedzictwa	20
2.4. Szacowana liczba PES wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności	29
2.5. Świadomość i wiedza PES w zakresie wykorzystywanego dziedzictwa oraz zasad jego ochrony	33
2.6. Współpraca PES z innymi podmiotami w zakresie dziedzictwa	35
2.7. Oczekiwania PES odnośnie do wsparcia w realizacji zadań związanych z dziedzictwem	38
Wnioski i rekomendacje	40
Aneks	43
Spis tabel i schematów	44
Bibliografia	46

1. Wpro wa dze nie

1.1. PRZEDMIOT BADANIA

Celem badania jest określenie:

- liczebności przedsiębiorstw ekonomii społecznej (PES) wykorzystujących zasoby dziedzictwa w działalności,
- najczęściej wykorzystywanych zasobów,
- rodzaju prowadzonej działalności,
- zakresu współpracy z innymi podmiotami,
- wsparcia jednostek samorządu terytorialnego oraz oczekiwanego wsparcia merytorycznego i kompetencyjnego od instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa.

Cel badania osiągnięto dzięki rozwiązaniu następujących zagadnień badawczych:

1. Przeanalizowanie, jaki procent działających PES wykorzystuje w swojej działalności zasoby dziedzictwa materialnego i niematerialnego i w jakim stopniu to robi (czy jest to działalność główna, poboczna itp.);
2. Zbadanie stopnia świadomości i wiedzy na temat wykorzystywanego zasobu i zasad jego ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń;
3. Zbadanie współpracy PES z liderami lokalnymi i władzami samorządowymi w kontekście działalności opartej na zasobach dziedzictwa (np. udział w projektach rewitalizacyjnych);
4. Zbadanie współpracy z innymi przedsiębiorcami i organizacjami koncentrującymi swoje działania na użytkowaniu zasobów dziedzictwa (np. szlaki czy wsie tematyczne, szlaki kulinarne, sieci krajowe i międzynarodowe).

Zakres podmiotowy badania obejmuje przedsiębiorstwa mające status PES i zarejestrowane w bazie prowadzonej przez MRiPS.

1.2. PRZEBIEG BADANIA

Na potrzeby niniejszego badania opracowano koncepcyjny model badawczy, w który wpisano procedury analizy i wnioskowania. Model badawczy składa się z pięciu modułów pogrupowanych według trzech etapów badawczych: przygotowania, diagnozy i weryfikacji. Zastosowanie modelu pozwoli na łączenie analiz pochodzących z różnych źródeł w sposób spójny i logiczny, zmierzający do rozwiązania poszczególnych zagadnień badawczych. Schemat koncepcyjny modelu został przedstawiony poniżej.

Schemat 1. Logika przebiegu badania

ETAP PRZYGOTOWAŃ

Moduł porządkujący

- Weryfikacja dokumentów prawnych dotyczących PES
- Weryfikacja literatury dotyczącej dziedzictwa
- Opracowanie bazy kontaktowej do PES od wybranych branż, stanowiącej operat realizacji badania ankietowego

Moduł analityczny

- Wstępna analiza dokumentów oraz literatury dotycząca PES i dziedzictwa, umożliwiająca opracowanie narzędzia do badania ankietowego

ETAP DIAGNOZY

Moduł ilościowy

- Realizacja badania ankietowego wśród przedstawicieli PES
- Określenie częstotliwości wykorzystywania przez PES zasobów dziedzictwa w swojej działalności oraz ocena wiedzy dotyczącej wykorzystywanych zasobów dziedzictwa
- Określenie częstotliwości zjawisk towarzyszących prowadzonej działalności, na przykład współpracy PES z innymi podmiotami
- Określenie ilościowego wymiaru potrzeb PES

Moduł jakościowy

- Realizacja badania jakościowego wśród przedstawicieli PES oraz analiza danych zastanych
- Wyjaśnienie przyczyn zjawisk zidentyfikowanych w ramach badania ankietowego
- Wyjaśnienie mechanizmów działania i motywacji PES
- Określenie szczegółowych potrzeb PES

ETAP WERYFIKACJI

Moduł ewaluacyjny

- Konfrontacja i rozwinięcie wniosków z obydwu modułów badań
- Opracowanie rekomendacji
- Opracowanie raportu końcowego z badania

Opracowany raport bazuje na analizach *desk research* (z ang. dane zastane), a także ilościowych oraz jakościowych badaniach terenowych. W przypadku badań ilościowych zrealizowane zostały one z przedstawicielami PES (w tym PES, które w swojej działalności wykorzystują zasoby lokalnego dziedzictwa) znajdującymi się w bazie przedsiębiorstw społecznych prowadzonej przez MRiPS – Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej¹. Zawiera ona w sumie 2147 przedsiębiorstw społecznych według stanu na 18 listopada 2022 roku. W bazie zamieszczone zostały następujące przedsiębiorstwa społeczne (wszystkim tym podmiotom został przekazany link do ankiety) z uwzględnieniem:

- **Formy prawnej** – 1) spółdzielnia socjalna, 2) spółdzielnia pracy, 3) spółdzielnia inwalidów i niewidomych, 4) spółdzielnia europejska, 5) fundacja, 6) stowarzyszenie, 7) związek stowarzyszeń, 8) spółka non profit (sp. z o.o.), 9) spółka non profit (spółka akcyjna), 10) spółka non profit (europejska), 11) kościelna osoba prawna, 12) ochotnicza straż pożarna, 13) kółko rolnicze, 14) koło łowieckie;
- **Branż** – 1) budownictwo, 2) dom i ogród, 3) edukacja i kultura, 4) ekonomia, 5) gastronomia, 6) handel i pozostałe usługi, 7) informatyka, 8) motoryzacja, 9) produkcja mebli, 10) produkcja i przetwórstwo żywności, 11) pozostała produkcja i przemysł, 12) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie, 13) rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo rybactwo, 14) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej, 15) usługi komunalne, 16) usługi ochroniarskie.

Dodatkowo wśród podmiotów, zidentyfikowanych w ramach badań ilościowych jako wykorzystujące zasoby lokalnego dziedzictwa w swojej działalności, przeprowadzone zostały wywiady IDI z ich przedstawicielami, co pozwoliło pogłębić poruszane wcześniej zagadnienia. Oznacza to, że w ramach badania zastosowano triangulację metodologiczną oraz triangulację danych, dzięki czemu uzyskano efekt kumulowania się danych pochodzących z różnych źródeł, ich weryfikacji oraz wzajemnego uzupełniania. Pozwoliło to na uzyskanie szerokiej perspektywy funkcjonowania PES z uwzględnieniem kontekstów prawno-instytucjonalnego oraz społecznego, odnoszących się do specyfiki funkcjonowania tego typu podmiotów oraz do kwestii dziedzictwa.

Analiza danych zastanych

W ramach analiz danych zastanych, które wykorzystane zostały przede wszystkim na pierwszym etapie badania, wskazać należy następujące źródła informacji dotyczące:

- **Podmiotów ekonomii społecznej** – Program Rozwoju Ekonomii Społecznej 2023 „Ekonomia solidarności społecznej”;
- **Dziedzictwa** – 1) Legutko-Kobus Paulina, *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju specjalizacji regionów*, „Studia KPZK PAN” 2016, t. CLXX; 2) Legutko-Kobus Paulina, *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako elementem implementacji rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym [w:] Rozwój trwały i zrównoważony*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016,

¹ Zob.: <http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/>, dostęp: 2.01.2024.

nr 452; 3) Murzyn-Kupisz Monika, Hołuj Dominika, Działek Jarosław, *Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim*, Warszawa–Kraków 2021; 4) Mikos von Rohrscheidt Armin, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Gniezno 2008.

Wyniki analiz *desk research* posłużyły przede wszystkim do opracowania kwestionariusza ankiety CAWI, w tym między innymi pytań służących:

- Weryfikacji, czy dane PES wykorzystuje następujące elementy/obszary w zakresie dziedzictwa kulturowego lub odwołuje się do nich w swojej działalności. Wśród tych elementów/obszarów zidentyfikowano:
 - zabytkowe obiekty/budynki, obszary zabytkowe,
 - zabytkowe przedmioty (np. dzieła sztuki, kolekcje zabytkowych przedmiotów, zasoby biblioteczne, muzealia, archiwalia itp.),
 - zabytki archeologiczne,
 - elementy krajobrazu kulturowego (tj. ukształtowane historycznie przez działalność ludzką i czynniki naturalne – zawiera elementy przyrodnicze i stworzone przez cywilizację człowieka, np. parki, ogrody, krajobraz miejski),
 - lokalne/regionalne zwyczaje/tradycje (np. muzyczne, taneczne itp.),
 - lokalne/regionalne stroje/elementy strojów,
 - lokalne/regionalne tożsamości (np. dotyczące lokalnej/regionalnej społeczności i/lub regionu),
 - wydarzenia historyczne o charakterze lokalnym / regionalnym / ogólnopolskim / międzynarodowym,
 - miejsca historyczne o charakterze lokalnym / regionalnym / ogólnopolskim / międzynarodowym,
 - lokalne/regionalne produkty tradycyjnego rzemiosła,
 - postacie historyczne lokalne / regionalne / ogólnopolskie / międzynarodowe,
 - lokalne/regionalne tradycyjne produkty spożywcze/rolne / uprawy / hodowla tradycyjna,
 - lokalna/regionalna kuchnia (tj. potrawy, dania, napoje, słodycze itp.),
 - tradycyjne lokalne marki,
 - kultura/tradycje mniejszości etnicznych/narodowych/regionalnych/religijny;
- Identyfikacji, w jakich branżach/obszarach dziedzictwa działa dane PES². Wśród nich zidentyfikowano:
 - turystykę kulturową / turystykę dziedzictwa,
 - działalność wydawniczą w obszarze dziedzictwa,
 - ochronę dziedzictwa kulturowego,
 - nieruchomości zabytkowe,

² Dodatkowo dokonano uszczegółowienia działań prowadzonych w ramach poszczególnych obszarów/branż dziedzictwa.

- rynek sztuki i antyków,
- popularyzację i edukację dziedzictwa,
- tradycyjne rzemiosło,
- tradycyjne rolnictwo (tj. produkty regionalne, przetwory regionalne),
- gastronomię (tj. kuchnię regionalną),
- nowe media,
- sztukę/rozrywkę.

Badanie ankietowe

Badanie ilościowe obejmujące przedstawicieli PES było realizowane od października do listopada 2022 przy wykorzystaniu techniki CAWI, czyli ankiety, w której respondent jest proszony o samodzielne wypełnienie kwestionariusza w formie elektronicznej. Link do ankiety był wysyłany bezpośrednio na wszystkie adresy e-mailowe wskazane w bazie przedsiębiorstw społecznych prowadzonej przez Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej MRiPS. Niestety 121 PES spośród wszystkich 2073 miało nieprawidłowe adresy. Z tego powodu zaproszenia zostały wysłane do 1951 PES. Ankietę wypełniło 218 podmiotów, co oznacza, że wskaźnik *response rate* wyniósł 11,2%. Wśród PES, które wzięły udział w badaniu, znalazły się:

- 92 PES realizujące działania w obszarze dziedzictwa,
- 126 PES nierealizujące działań w obszarze dziedzictwa.

Uzyskanie względnie niskiego wskaźnika *response rate* wiąże się m.in. z faktem, że badanie dotyczyło specyficznego obszaru związanego z wykorzystywaniem w działalności zasobów dziedzictwa, co mogło powodować, że podmioty, które nie identyfikowały się jako organizacje odwołujące się do dziedzictwa, nie zdecydowały się uczestniczyć w badaniu. Potencjalną barierą mogło być również całkowite zakończenie działalności części PES, a także sezonowość ich funkcjonowania.

Badanie jakościowe

Wywiady TDI (w formie zdalnej) zostały przeprowadzone w listopadzie 2022 roku z przedstawicielami 16 PES, pełniącymi funkcje kierownicze w tych podmiotach, po jednym w każdym województwie. Wszystkie razem stanowiły podsumowanie całego badania.

2. Opis wyni- ków bada- nia

2.1. CHARAKTERYSTYKA PES W POLSCE

Ekonomia społeczna polega na prowadzeniu działalności ukierunkowanej głównie na cele społeczne, z której zyski nie podlegają podziałowi, ale przeznaczone są na cele społeczne lub na rzecz wspólnoty. Jest to inne podejście niż w przypadku pozostałych przedsiębiorstw, których zamiarem jest maksymalizacja zysku i zwiększenie dochodu właścicieli³. Należy jednak podkreślić, że cele te rozumiane są przez MRiPS na dwa sposoby.

Pierwsze podejście definiuje prowadzenie działalności w duchu ekonomii społecznej jako zatrudnianie i reintegrację osób, które znajdują się w wyjątkowo trudnej sytuacji życiowej i są zagrożone wykluczeniem społecznym (osoby z niepełnosprawnością, bezrobotni, seniorzy). Ponadto ekonomia społeczna może również wspierać podmiotowość i samodzielność tych osób, a przez to odbudowywać ich zdolności do pełniejszego uczestniczenia w życiu społecznym i zawodowym. Tak rozumiana ekonomia społeczna realizowana jest przez: 1) przedsiębiorstwa społeczne (w tym spółdzielnie socjalne i inne podmioty, w których co najmniej 50% pracowników przynależy do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym) oraz 2) podmioty reintegracyjne (Zakłady Aktywności Zawodowej, Warsztaty Terapii Zajęciowej, Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej)⁴.

Drugie podejście zakłada prowadzenie działalności polegającej na świadczeniu usług społecznych użyteczności publicznej (na rzecz interesu ogólnego) oraz działanie na rzecz rozwoju lokalnego. Tak rozumiana ekonomia społeczna realizowana jest przez: 3) podmioty działające w sferze pożytku publicznego (stowarzyszenia, fundacje) oraz 4) podmioty sfery gospodarczej utworzone w związku z realizacją celu społecznego⁵.

Powyższe przykłady działalności realizujące założenia ekonomii społecznej określa się mianem podmiotów ekonomii społecznej i należą do nich: 1) przedsiębiorstwa społeczne (PES), 2) podmioty reintegracyjne, 3) podmioty działające w sferze pożytku publicznego i jednocześnie prowadzące działalność gospodarczą, 4) podmioty sfery gospodarczej utworzone w związku z realizacją celu społecznego. Podmioty te identyfikowane są przez DESiS (Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej). DESiS funkcjonuje

³ <https://www.gov.pl/web/rodzina/ekonomia-spoleczna-i-solidarna>, dostęp: 4.01.2024.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

od listopada 2017 roku i zajmuje się przede wszystkim: 1) tworzeniem warunków rozwoju ekonomii społecznej (w tym przedsiębiorczości społecznej) oraz spółdzielni społecznych, 2) opracowaniem i monitorowaniem programu współpracy MRiPS z organizacjami pozarządowymi. Ponadto DESiS realizuje zadania w obszarze zatrudnienia socjalnego i sprawuje nadzór nad fundacjami, dla których MRiPS jest organem właściwym.

DESiS prowadzi bazę przedsiębiorstw społecznych⁶, która według stanu na listopad 2022 roku zawierała 2147 podmiotów. Po oczyszczeniu bazy ze zdublowanych rekordów udało się zidentyfikować 2073 unikatowych PES. Baza dostarcza użytecznych informacji dotyczących PES na temat: 1) branż, w których działają, 2) miejsca zarejestrowania działalności, 3) formy prawnej. Dane te umożliwiły opisanie struktury polskich PES, co z kolei ułatwiło proces oszacowania liczebności PES wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności⁷.

Każdy PES jest przypisany do trzech branż, w których działa. Poniższa tabela prezentuje strukturę PES według branży wiodącej.

Tabela 1. Struktura PES w Polsce według branży wiodącej

Rodzaje branż	Liczba PES	Procent
Edukacja i kultura	417	20,1%
Gastronomia	357	17,2%
Usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	310	15,0%
Handel i pozostałe usługi	183	8,8%
Budownictwo	176	8,5%
Rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	112	5,4%
Usługi socjalne	99	4,8%
Zdrowie i uroda	95	4,6%
Usługi komunalne	76	3,7%
Pozostała produkcja i przemysł	74	3,6%
Dom i ogród	66	3,2%
Motoryzacja	36	1,7%
Produkcja mebli	21	1,0%
Produkcja i przetwórstwo żywności	15	0,7%
Informatyka	14	0,7%
Ekonomia	10	0,5%
Pozostałe	9	0,4%
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	2	0,1%
Usługi ochroniarskie	1	0,0%
Ogółem	2073	100%

Opracowanie na podstawie BPS

⁶ <http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/>, dostęp: 3.01.2024.

⁷ Procedura szacowania została opisana w podrozdziale 2.4.

Nieco ponad połowa wszystkich PES w Polsce przynależy do jednej z trzech głównych branż: 1) edukacja i kultura, 2) gastronomia, 3) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej. Ponadto znaczący udział w strukturze mają takie branże, jak 4) handel i pozostałe usługi, 5) budownictwo oraz 6) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie.

Opisana struktura branżowa ma znaczenie przede wszystkim dla szacowania liczebności PES wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności. Takie zestawienie nie oddaje jednak rzeczywistej różnorodności branż i zakresu działań tych podmiotów. Dlatego w kolejnej tabeli zestawiono wszystkie branże przypisane do konkretnych PES.

Tabela 2. Struktura PES w Polsce według wszystkich wskazywanych branż

Rodzaje branż	Liczba PES	Procent
Edukacja i kultura	643	31,0%
Usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	536	25,9%
Gastronomia	468	22,6%
Handel i pozostałe usługi	436	21,0%
Rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	284	13,7%
Budownictwo	222	10,7%
Usługi socjalne	220	10,6%
Zdrowie i uroda	203	9,8%
Usługi komunalne	201	9,7%
Dom i ogród	172	8,3%
Pozostała produkcja i przemysł	162	7,8%
Motoryzacja	55	2,7%
Informatyka	54	2,6%
Produkcja i przetwórstwo żywności	48	2,3%
Produkcja mebli	46	2,2%
Ekonomia	31	1,5%
Pozostałe	25	1,2%
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	14	0,7%
Usługi ochroniarskie	4	0,2%

Opracowanie na podstawie BPS. Każdy PES przypisany jest od jednej branży do trzech, dlatego procenty nie sumują się do 100

Okazuje się, że najpopularniejsze wśród polskich PES są trzy branże wskazywane wcześniej jako wiodące: 1) edukacja i kultura, 2) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej oraz 3) gastronomia. Do tej grupy dołącza ponadto branża 4) handel i pozostałe usługi, którą zajmuje się aż 21% PES, jednak na ogół nie jest ona dla nich działalnością wiodącą. Dodatkowo ponad 10% spośród ogółu PES w Polsce prowadzi działalność w ramach takich branż, jak: 5) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie, 6) budownictwo oraz 7) usługi socjalne.

Kolejne dane na temat PES dotyczą ich rozproszenia przestrzennego. Poniższa tabela prezentuje liczbę podmiotów zarejestrowanych w poszczególnych województwach.

Tabela 3. Struktura PES w Polsce według miejsca zarejestrowania

Województwo	Liczba PES	Procent
Dolnośląskie	103	5,0%
Kujawsko-pomorskie	137	6,6%
Lubelskie	106	5,1%
Lubuskie	105	5,1%
Łódzkie	106	5,1%
Małopolskie	124	6,0%
Mazowieckie	87	4,2%
Opolskie	56	2,7%
Podkarpackie	309	14,9%
Podlaskie	115	5,5%
Pomorskie	111	5,4%
Śląskie	330	15,9%
Świętokrzyskie	52	2,5%
Warmińsko-mazurskie	108	5,2%
Wielkopolskie	146	7,0%
Zachodniopomorskie	78	3,8%
Ogółem	2073	100,0%

Opracowanie na podstawie BPS

PES są wyraźnie skoncentrowane przestrzennie, jednak trudno doszukiwać się zależności pomiędzy ich liczbą a charakterystyką województw. W zestawieniu znacząco wyróżniają się regiony śląski i podkarpacki – w obydwu zarejestrowanych jest ponad 300 PES. Województwo śląskie jest bardzo ludne i charakteryzuje się niską stopą bezrobocia⁸, z kolei województwo podkarpackie odznacza się średnią liczbą mieszkańców i wysoką stopą bezrobocia⁹. Liczebność PES w pozostałych województwach jest zbliżona i oscyluje w okolicach 100.

⁸ Według Banku Danych Lokalnych (BDL) GUS w roku 2021 liczba ludności w województwie śląskim wynosiła 4,38 mln, co oznacza, że był to drugi najludniejszy region w Polsce, stopa bezrobocia zaś wyniosła 4,3%, co stanowiło drugi najniższy wynik spośród województw.

⁹ Według BDL GUS w roku 2021 liczba ludności w województwie podkarpackim wynosiła 2,09 mln, co oznacza, że było to ósme najludniejsze województwo w Polsce, stopa bezrobocia zaś wyniosła 9,9%, co stanowiło wynik najwyższy spośród wszystkich województw.

Ostatnia tabela przedstawia strukturę PES według ich formy prawnej.

Tabela 4. Struktura PES w Polsce według formy prawnej

Rodzaje form prawnych	Liczba PES	Procent
Spółdzielnia socjalna	695	33,5%
Fundacja	647	31,2%
Spółka non profit (sp. z o.o.)	541	26,1%
Stowarzyszenie	181	8,7%
Kościelna osoba prawna	2	0,1%
Spółka non profit (europejska)	2	0,1%
Spółka non profit (spółka akcyjna)	2	0,1%
Związek stowarzyszeń	2	0,1%
Spółdzielnia inwalidów i niewidomych	1	0,0%
Ogółem	2073	100%

Opracowanie na podstawie BPS

PES zarejestrowane w Polsce to niemal wyłącznie: 1) spółdzielnie socjalne, 2) fundacje oraz 3) spółki non profit. Pozostałe formy prawne, takie jak 4) kościelna osoba prawna, 5) spółka non profit (europejska), 6) spółka non profit (spółka akcyjna), 7) związek stowarzyszeń oraz 8) spółdzielnia inwalidów i niewidomych, występują sporadycznie.

Warto jeszcze wspomnieć, że jedynie 181, czyli 8,7% wszystkich PES, to podmioty nagrodzone Znakiem Jakości Ekonomii Społecznej i Solidarnej. Przyznanie certyfikatu odbywa się w formie konkursu i ma na celu wyróżnienie podmiotów przyczyniających się do rozwoju społecznego i gospodarczego środowisk lokalnych. Wyróżnione zostają w nim podmioty, które z sukcesem angażują się w realizację misji społecznej, przy jednoczesnym prowadzeniu działalności ekonomicznej¹⁰.

¹⁰ <https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/co-robimy/znaki-jakosci-ekonomii-spolecznej/ogloszenie-o-konkursie/2022-2/>, dostęp: 3.01.2024.

2.2. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH PES W POLSCE

Baza przedsiębiorstw społecznych prowadzona przez DESiS¹¹ dostarczyła kompletnych danych dotyczących PES, które wzięły udział w badaniu ankietowym. Dzięki temu możliwe było opisanie struktury badanej próby. Pierwsza tabela prezentuje strukturę badanych podmiotów według branży wiodącej.

Tabela 5. Struktura PES według branży wiodącej (badanie CAWI)

Rodzaje branż	Liczba PES	Procent
Edukacja i kultura	51	23,4%
Gastronomia	38	17,4%
Usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	34	15,6%
Usługi socjalne	18	8,3%
Rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	15	6,9%
Handel i pozostałe usługi	14	6,4%
Budownictwo	11	5,0%
Zdrowie i uroda	8	3,7%
Usługi komunalne	7	3,2%
Dom i ogród	6	2,8%
Pozostała produkcja i przemysł	6	2,8%
Ekonomia	2	0,9%
Motoryzacja	2	0,9%
Produkcja mebli	2	0,9%
Informatyka	1	0,5%
Produkcja i przetwórstwo żywności	1	0,5%
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	1	0,5%
Pozostałe	1	0,5%
Ogółem	218	100%

Opracowanie na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

¹¹ <http://www.bazaps.ekonomiaspoleczna.gov.pl/>, dostęp: 4.01.2024.

W próbie badawczej – podobnie jak w przypadku całej populacji statystycznej PES w Polsce – najczęściej wskazywanymi branżami wiodącymi były: 1) edukacja i kultura, 2) gastronomia oraz 3) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej. Kolejne branże o znaczącymi udziale w badanej próbie to: 4) handel i pozostałe usługi, 5) budownictwo, 6) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie. Oznacza to, że w stosunku do populacji ogólnej w próbie nieco nadmiernie reprezentowane były usługi socjalne, niedostatecznie reprezentowane zaś – budownictwo.

Kolejna tabela prezentuje zestawienie wszystkich branż przypisanych do poszczególnych PES, które wzięły udział w badaniu ankietowym.

Tabela 6. Struktura PES według wszystkich wskazywanych branż (badanie CAWI)

Rodzaje branż	Liczba PES	Procent
Edukacja i kultura	74	33,9%
Usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	59	27,1%
Gastronomia	57	26,1%
Rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	42	19,3%
Handel i pozostałe usługi	40	18,3%
Usługi socjalne	36	16,5%
Usługi komunalne	23	10,6%
Zdrowie i uroda	21	9,6%
Dom i ogród	18	8,3%
Budownictwo	16	7,3%
Pozostała produkcja i przemysł	15	6,9%
Motoryzacja	5	2,3%
Pozostałe	5	2,3%
Ekonomia	4	1,8%
Produkcja mebli	4	1,8%
Informatyka	2	0,9%
Produkcja i przetwórstwo żywności	2	0,9%
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	2	0,9%

Opracowanie na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218. Do każdej PES przypisany jest od jednej branży do trzech, dlatego procenty nie sumują się do 100

PES, których przedstawiciele wzięli udział w badaniu, reprezentowali głównie takie branże, jak: 1) edukacja i kultura, 2) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej, 3) gastronomia oraz 4) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie. Dodatkowo ponad 10% spośród badanych PES prowadzi działalność w ramach takich branż, jak: 5) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie, 6) handel i pozostałe usługi, 7) usługi socjalne, 8) usługi komunalne.

Struktura branż w badanej próbie dość dobrze odwzorowuje strukturę całej populacji. Widoczne różnice dotyczą jedynie branży z zakresu handlu i pozostałych usług, która była niedostatecznie reprezentowana, oraz branży rekreacji, turystyki i zakwaterowania, która była nadmiernie reprezentowana.

Kolejna tabela prezentuje strukturę siedziby badanych podmiotów według województw.

Tabela 7. Struktura PES według miejsca zarejestrowania (badanie CAWI)

Województwo	Liczba PES	Procent
Dolnośląskie	12	5,5%
Kujawsko-pomorskie	21	9,6%
Lubelskie	9	4,1%
Lubuskie	8	3,7%
Łódzkie	7	3,2%
Małopolskie	18	8,3%
Mazowieckie	12	5,5%
Opolskie	5	2,3%
Podkarpackie	33	15,1%
Podlaskie	8	3,7%
Pomorskie	15	6,9%
Śląskie	28	12,8%
Świętokrzyskie	4	1,8%
Warmińsko-mazurskie	12	5,5%
Wielkopolskie	18	8,3%
Zachodniopomorskie	8	3,7%
Ogółem	218	100%

Opracowanie na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

Zdecydowanie najwięcej badanych PES zarejestrowanych jest w województwach śląskim i podkarpackim. Pozostałe województwa mają mniejszy i zbliżony do siebie udział w strukturze próby. Oznacza to, że struktura badanej próby – podobnie jak w przypadku branż – dobrze oddaje strukturę populacji. Lekko nadmiernie reprezentowane są województwa kujawsko-pomorskie i małopolskie, nieco niedostatecznie reprezentowane zaś jest województwo śląskie.

Ostatnia tabela prezentuje strukturę badanej próby według formy prawnej badanych podmiotów.

Tabela 8. Struktura PES według formy prawnej (badanie CAWI)

Rodzaje form prawnych	Liczba PES	Procent
Spółdzielnia socjalna	79	36,2%
Fundacja	73	33,5%
Spółka non profit (sp. z o.o.)	46	21,1%
Stowarzyszenie	19	8,7%
Spółka non profit (europejska)	1	0,5%
Ogółem	218	100%

Opracowanie na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

Struktura badanych podmiotów według ich formy prawnej bardzo dobrze oddaje strukturę całej populacji PES w Polsce. Ponad 30% PES stanowią spółdzielnie socjalne i fundacje, a nieco ponad 20% spółki non profit (sp. z o.o.). Podobnie jak w populacji ogólnej 8,7% badanej próby stanowią stowarzyszenia.

2.3. DZIAŁALNOŚĆ PES W ZAKRESIE DZIEDZICTWA

W ramach niniejszego badania dziedzictwo ujmowane było w sposób bardzo szeroki – od aspektów materialnych i niematerialnych, po różnorodne jego wymiary: społeczny, kulturowy, ekonomiczny, tożsamościowy, edukacyjny oraz polityczny¹².

Poniższa tabela zawiera zestawienie odpowiedzi na pytanie dotyczące wykorzystywania poszczególnych elementów/obszarów dziedzictwa kulturowego lub odwoływania się do nich przez badane podmioty.

Tabela 9. Deklaracje dotyczące wykorzystywania poszczególnych elementów/obszarów dziedzictwa kulturowego lub odwoływania się do nich przez badane PES

Rodzaje elementów/obszarów dziedzictwa	Liczba PES	Procent
Lokalne/regionalne zwyczaje/tradycje	45	20,6%
Elementy krajobrazu kulturowego (tj. ukształtowane historycznie przez działalność ludzką i czynniki naturalne)	43	19,7%
Lokalne/regionalne tożsamości	42	19,3%
Zabytkowe obiekty/budynki, obszary zabytkowe	37	17,0%
Lokalne/regionalne produkty tradycyjnego rzemiosła	37	17,0%
Lokalna/regionalna kuchnia	37	17,0%
Kultura/tradycje mniejszości etnicznych / narodowych / regionalnych / religijnych	29	13,3%
Wydarzenia historyczne o charakterze lokalnym / regionalnym / ogólnopolskim / międzynarodowym	27	12,4%
Miejsca historyczne o charakterze lokalnym / regionalnym / ogólnopolskim / międzynarodowym	25	11,5%
Postacie historyczne lokalne / regionalne / ogólnopolskie / międzynarodowe	25	11,5%
Lokalne/ regionalne tradycyjne produkty spożywcze / rolne / uprawy / hodowla tradycyjna	25	11,5%
Zabytkowe przedmioty	23	10,6%

¹² Takie podejście można zauważyć w literaturze przedmiotu: Legutko-Kobus P., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju specjalizacji regionów*, „Studia KPZK PAN” 2016, t. CLXX; Murzyn-Kupisz M., *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3 (41).

Lokalne/regionalne stroje / elementy strojów	19	8,7%
Tradycyjne lokalne marki	16	7,3%
Zabytki archeologiczne	9	4,1%
Inne elementy dziedzictwa	4	1,8%
Żadne z powyższych	121	55,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218.
Możliwe było wskazanie kilku obszarów, dlatego procenty nie sumują się do 100

Niemal połowa badanych PES w swojej działalności wykorzystuje zasoby dziedzictwa bądź odwołuje się do nich. Najczęściej do dziedzictwa odwołują się PES z branż: 1) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie (76,2% wszystkich PES, które działają w tej branży), 2) gastronomia (61,4%), 3) edukacja i kultura (55,4%), 4) pozostała produkcja i przemysł (53,3%), 5) handel i pozostałe usługi (52,5%)¹³.

Przedstawiciele badanych PES wskazywali bardzo różnorodne obszary, do których odwołują się w swojej działalności i trudno wyróżnić obszary wyraźnie dominujące. Nieco częściej wskazywane były takie obszary, jak: 1) lokalne/regionalne zwyczaje/tradycje, 2) elementy krajobrazu kulturowego, 3) lokalne/regionalne tożsamości, 4) zabytkowe obiekty/budynki, obszary zabytkowe, 5) lokalne/regionalne produkty tradycyjnego rzemiosła, 6) lokalna/regionalna kuchnia.

Kolejna tabela zawiera zestawienie odpowiedzi na pytanie o konkretne obszary/branże dziedzictwa, w których działają badane podmioty. Są to obszary dziedzictwa posiadające potencjał rozwojowy, wynikający z wartości przypisywanej mu przez jego depozytariuszy i interesariuszy. Dzięki temu mogą być wykorzystywane do rozwoju przedsiębiorczości lokalnej, tworzenia innowacji oraz jako produkt rynkowy, który zaspokaja różnorodne potrzeby ludzi i wpływa na ich jakość życia¹⁴.

Tabela 10. Obszary/branże dziedzictwa, w których działają badane PES

Rodzaje obszarów/branż dziedzictwa	Liczba PES	Procent
Popularyzacja i edukacji dziedzictwa	45	20,6%
Turystyka kulturowa / turystyka dziedzictwa	37	17,0%
Gastronomia	30	13,8%
Sztuka/rozrywka	30	13,8%
Tradycyjne rzemiosło	21	9,6%
Ochrona dziedzictwa kulturowego	19	8,7%
Tradycyjne rolnictwo	12	5,5%
Nowe media	12	5,5%
Nieruchomości zabytkowe	9	4,1%
Działalność wydawnicza w obszarze dziedzictwa	7	3,2%

¹³ Do dziedzictwa odwołują się w swojej działalności wszystkie badane PES reprezentujące rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo – były to jednak tylko dwa podmioty.

¹⁴ Legutko-Kobus P., *Dziedzictwo...*, op. cit.

Rynek sztuki i antyków	6	2,8%
Inny obszar/branża związana z dziedzictwem	8	3,7%
Żaden z powyższych	126	57,8%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218.
Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Spośród 218 badanych podmiotów aż 92 prowadzi działania w obszarze dziedzictwa. Odsetek PES działających w obszarach dziedzictwa był silnie zróżnicowany w zależności od reprezentowanej branży. W obszarach dziedzictwa najczęściej prowadziły działalność podmioty reprezentujące: 1) rekreację, turystykę i zakwaterowanie (76,2%), 2) gastronomię (61,4%), 3) edukację i kulturę (52,7%) oraz 4) handel i pozostałe usługi (50%)¹⁵.

Następnie badani zostali poproszeni o wskazanie szczegółowych działań, które realizują w ramach poszczególnych obszarów wymienionych w tabeli 10. Strukturę odpowiedzi – procent podmiotów działających w ramach danego obszaru dziedzictwa – zaprezentowano na trzech poziomach: 1) dla danej kategorii, którą reprezentują 2) dla ogółu podmiotów działających w obszarze dziedzictwa, 3) dla całości badanej próby.

Tabela 11. Działalność badanych PES w obszarze turystyki kulturowej / turystyki dziedzictwa

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=37)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Działalność przewodników turystycznych	11	29,7%	12,0%	5,0%
Świadczenie części/całości oferty kulturalnej wsi tematycznych / skansenów / szlaków tematycznych	8	21,6%	8,7%	3,7%
Zarządzanie/współzarządzanie szlakami tematycznymi/kulturowymi	5	13,5%	5,4%	2,3%
Działalność biura turystycznego	5	13,5%	5,4%	2,3%
Działalność pilotów wycieczek	3	8,1%	3,3%	1,4%
Zarządzanie/współzarządzanie wsiami tematycznymi	1	2,7%	1,1%	0,5%
Prowadzenie skansenów	1	2,7%	1,1%	0,5%
Inne działania w obszarze turystyki kulturowej / turystyki dziedzictwa	18	48,6%	19,6%	8,3%
Nie wiem / trudno powiedzieć	2	5,4%	2,2%	0,9%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w obszarze turystyki kulturowej / turystyki dziedzictwa. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

¹⁵ W obszarach dziedzictwa działają również obydwa badane PES z branży rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo oraz dwa PES działające w branży ekonomia z czterech.

Badane podmioty w zakresie turystyki kulturowej / turystyki dziedzictwa podejmuje przede wszystkim działania jako przewodnicy turystyczni oraz świadczenia oferty kulturalnej wsi tematycznych, skansenów i szlaków tematycznych. Są to głównie podmioty z branż: 1) edukacja i kultura oraz 2) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie.

Tabela 12. Działalność badanych PES z zakresu działalności wydawniczej

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=7)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Działalność graficzna (np. opracowywanie plakatów, broszur, informatorów, folderów dotyczących dziedzictwa)	5	71,4%	5,4%	2,3%
Przygotowywanie dokumentacji fotograficznej	4	57,1%	4,3%	1,8%
Przygotowywanie publikacji książkowych dotyczących dziedzictwa	4	57,1%	4,3%	1,8%
Działalność poligraficzna (np. w zakresie plakatów, broszur, informatorów, folderów dotyczących dziedzictwa)	3	42,9%	3,3%	1,4%
Inne działania w zakresie dziedzictwa w obszarze działalności wydawniczej	1	14,3%	1,1%	0,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w zakresie swojej działalności wydawniczej. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

W ramach działalności wydawniczej badane podmioty realizują przede wszystkim działalność graficzną, przygotowują dokumentację fotograficzną oraz publikacje książkowe. Zadania tego typu podejmują się nieliczne PES reprezentujące jednocześnie kilka branż: 1) edukacja i kultura, 2) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej, 3) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie oraz – co ciekawe – 4) gastronomia.

Tabela 13. Działalność badanych PES z zakresu ochrony dziedzictwa

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=19)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Ochrona dziedzictwa niematerialnego	10	52,6%	10,9%	4,6%
Ochrona środowiska przyrodniczego	8	42,1%	8,7%	3,7%
Ochrona zabytków	5	26,3%	5,4%	2,3%
Realizacja prac/projektów budowlanych przy obiektach zabytkowych	5	26,3%	5,4%	2,3%
Prace konserwatorskie	3	15,8%	3,3%	1,4%
Inne działania z zakresu ochrony dziedzictwa	2	10,5%	2,2%	0,9%
Nie wiem / trudno powiedzieć	2	10,5%	2,2%	0,9%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności z zakresu ochrony dziedzictwa. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Badane podmioty podejmują się przede wszystkim działań z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego oraz ochrony środowiska przyrodniczego. Są to głównie PES reprezentujące branże: 1) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie oraz 2) gastronomia.

Tabela 14. Działalność badanych PES w obszarze nieruchomości zabytkowych

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=9)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Zarządzanie nieruchomościami zabytkowymi (własnymi i/lub dzierżawionymi)	5	55,6%	5,4%	2,3%
Inne działania w obszarze nieruchomości zabytkowych	6	66,7%	6,5%	2,8%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w obszarze nieruchomości zabytkowych

W tej kategorii badane podmioty zajmują się zarówno zarządzaniem nieruchomościami zabytkowymi, jak i innymi działaniami w obszarze nieruchomości zabytkowych. Są to głównie PES reprezentujące branże: 1) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie oraz 2) gastronomia.

Tabela 15. Działalność badanych PES na rynku sztuki i antyków

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=6)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Sprzedaż i kupno elementów dziedzictwa na rynku sztuki	3	50,0%	3,3%	1,4%
Prowadzenie galerii	3	50,0%	3,3%	1,4%
Organizowanie kiermaszów, targów sztuki i antyków	2	33,3%	2,2%	0,9%
Inne działania w obszarze rynku sztuki i antyków	3	50,0%	3,3%	1,4%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności z rynku sztuki i antyków. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Na rynku sztuki i antyków badane podmioty zajmują się sprzedażą i kupnem elementów dziedzictwa, prowadzeniem galerii oraz innymi działaniami w omawianym obszarze. Te nieliczne PES reprezentują głównie branże: 1) edukacja i kultura, 2) gastronomia, 3) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie.

Tabela 16. Działalność badanych PES w zakresie edukacji i popularyzacji dziedzictwa

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=45)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Edukacja w ramach wydarzeń lokalnych/ regionalnych	29	64,4%	31,5%	13,3%
Edukacja nieformalna	28	62,2%	30,4%	12,8%
Promocja regionu	26	57,8%	28,3%	11,9%
Edukacja artystyczna	21	46,7%	22,8%	9,6%
Pokazy rzemiosła i umiejętności tradycyjnych	20	44,4%	21,7%	9,2%
Edukacja w szkołach / na uczelniach	16	35,6%	17,4%	7,3%
Organizacja festiwali	16	35,6%	17,4%	7,3%
Marketing regionalny	15	33,3%	16,3%	6,9%
Nauczanie tradycyjnych zawodów	9	20,0%	9,8%	4,1%
Produkcja/współprodukcja gier edukacyjnych	5	11,1%	5,4%	2,3%
Organizacja warsztatów muzealnych	5	11,1%	5,4%	2,3%
Rekonstrukcje wydarzeń historycznych	4	8,9%	4,3%	1,8%
Organizacja dni dziedzictwa	2	4,4%	2,2%	0,9%
Inne działania na rzecz popularyzacji dziedzictwa i edukacji w tym zakresie	5	11,1%	5,4%	2,3%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w zakresie edukacji i popularyzacji dziedzictwa. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

W tym obszarze badane podmioty podejmują przede wszystkim działania edukacyjne (w ramach wydarzeń lokalnych/ regionalnych, edukacja artystyczna, edukacja nieformalna), promocyjne (promocja regionu) oraz organizują pokazy rzemiosła i umiejętności tradycyjnych. Dominują tu PES z branży 1) edukacja i kultura, a w widocznym stopniu reprezentują również 2) handel i pozostałe usługi oraz 3) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie.

Tabela 17. Działalność badanych PES z zakresu tradycyjnego rzemiosła

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=21)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Działalność tradycyjnych zawodów	14	66,7%	15,2%	6,4%
Rękodzieło	13	61,9%	14,1%	6,0%
Tradycyjne wyroby tekstylne	10	47,6%	10,9%	4,6%
Wikliniarstwo/plecionkarstwo	5	23,8%	5,4%	2,3%
Garncarstwo	5	23,8%	5,4%	2,3%
Ciesielstwo	3	14,3%	3,3%	1,4%
Kaletnictwo	2	9,5%	2,2%	0,9%
Kowalstwo	2	9,5%	2,2%	0,9%
Inne działania z zakresu tradycyjnego rzemiosła	6	28,6%	6,5%	2,8%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności z zakresu tradycyjnego rzemiosła. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

W tej kategorii badane podmioty zajmują się głównie działalnością w ramach tradycyjnych zawodów, rękodziełem oraz wyrobem tradycyjnych tekstyliów. PES te na ogół reprezentują branże: 1) edukacja i kultura, 2) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej, 3) handel i pozostałe usługi.

Tabela 18. Działalność badanych PES z zakresu tradycyjnego rolnictwa

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=12)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Spożywcze produkty regionalne	7	58,3%	7,6%	3,2%
Tradycyjne wyroby zielarskie (lecznicze, kosmetyczne)	6	50,0%	6,5%	2,8%
Tradycyjne uprawy	3	25,0%	3,3%	1,4%
Tradycyjne rasy zwierząt oraz metody ich chowu i hodowli	1	8,3%	1,1%	0,5%
Serowarstwo	1	8,3%	1,1%	0,5%
Nie wiem / trudno powiedzieć	1	8,3%	1,1%	0,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności z zakresu tradycyjnego rolnictwa. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Nieliczne podmioty działające w obszarze tradycyjnego rolnictwa koncentrują swoją działalność na spożywczych produktach regionalnych oraz tradycyjnych wyrobach zielarskich. Podmioty te reprezentują na ogół branże: 1) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej oraz 2) handel i pozostałe usługi.

Tabela 19. Działalność badanych PES w gastronomii (kuchni regionalnej)

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=30)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Prowadzenie stacjonarnych punktów gastronomicznych	17	56,7%	18,5%	7,8%
Prowadzenie niestacjonarnych punktów gastronomicznych	12	40,0%	13,0%	5,5%
Dokumentowanie i popularyzacja kuchni tradycyjnej i lokalnej	4	13,3%	4,3%	1,8%
Inne działania w zakresie gastronomii	4	13,3%	4,3%	1,8%
Nie wiem / trudno powiedzieć	3	10,0%	3,3%	1,4%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w gastronomii (kuchni regionalnej). Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Według tabeli powyżej badane podmioty podejmują się głównie takich działań, jak prowadzenie punktów gastronomicznych zarówno stacjonarnych, jak i niestacjonarnych. Są to przede wszystkim PES działające w branży 1) gastronomia, ale również w pewnym stopniu w 2) edukacji i kulturze oraz 3) rekreacji, turystyce i zakwaterowaniu.

Tabela 20. Działalność badanych PES w obszarze nowych mediów

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=12)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Prowadzenie kampanii reklamowych / akcji informacyjnych dotyczących dziedzictwa	10	83,3%	10,9%	4,6%
Opracowywanie aplikacji	1	8,3%	1,1%	0,5%
Inne działania w obszarze nowych mediów	3	25,0%	3,3%	1,4%
Nie wiem / trudno powiedzieć	1	8,3%	1,1%	0,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w obszarze nowych mediów. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

W obszarze nowych mediów badane podmioty podejmują się przede wszystkim prowadzenia kampanii reklamowych i akcji informacyjnych dotyczących dziedzictwa. Podmioty te działają w branżach: 1) edukacja i kultura, 2) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie, 3) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej.

Tabela 21. Działalność badanych PES w obszarze sztuki/rozrywki

Rodzaje działalności w ramach danej kategorii	Liczba PES	PES reprezentujące daną kategorię (N=30)	PES zajmujące się dziedzictwem (N=92)	Wszystkie PES (N=218)
Produkcja/współprodukcja spektakli (historycznych i/lub dotyczących dziedzictwa)	9	30,0%	9,8%	4,1%
Produkcja/współprodukcja filmów (historycznych i/lub dotyczących dziedzictwa)	4	13,3%	4,3%	1,8%
Produkcja/współprodukcja audycji (historycznych i/lub dotyczących dziedzictwa)	2	6,7%	2,2%	0,9%
Inne działania w obszarze sztuki	18	60,0%	19,6%	8,3%
Nie wiem / trudno powiedzieć	5	16,7%	5,4%	2,3%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że w swojej działalności wykorzystują zasoby dziedzictwa w obszarze sztuki/rozrywki. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

W obszarze sztuki/rozrywki badane PES podejmują się zróżnicowanych działań, a często również produkcji lub współprodukcji spektakli historycznych i/lub dotyczących dziedzictwa. Reprezentują one przede wszystkim branżę 1) edukacja i kultura, ale również: 2) gastronomia, 3) rekreacja, turystyka i zakwaterowanie, 4) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej.

2.4. SZACOWANA LICZBA PES WYKORZYSTUJĄCYCH ZASOBY DZIEDZICTWA W SWOJEJ DZIAŁALNOŚCI

Badanie ankietowe CAWI wśród PES zostało przeprowadzone na próbie o strukturze zbliżonej do struktury populacji pod względem 1) reprezentowanych branż, 2) formy własności oraz 3) województwa, w którym zarejestrowano dany podmiot¹⁶. Próba odzwierciedla więc w pewnym stopniu badaną populację wszystkich PES w Polsce, co oznacza, że spełnia założenie o reprezentatywności. W ogólnym założeniu reprezentatywność oznacza, że dany zbiór posiada cechy jakiejś szerszej zbiorowości¹⁷. Próba badawcza staje się reprezentatywna, jeżeli składa się z jednostek posiadających cechy populacji, a konkretniej – jeżeli empiryczne rozkłady zmiennych odpowiadają (z pewnym przybliżeniem) rzeczywistym rozkładom tych zmiennych w całej populacji. Daje to możliwość uogólniania wyników pomiaru z próby w odniesieniu do całej populacji¹⁸.

Co więcej, znana jest dokładna struktura zarówno badanej próby, jak i całej populacji polskich PES. Uogólnianie wyników w odniesieniu do całej populacji może więc dodatkowo uwzględniać tę strukturę – możliwa jest ekstrapolacja wyników oddzielnie dla każdej z badanych kategorii. W tym celu zastosowano procedurę obliczeniową zawartą w załączniku 1.:

1. Określono strukturę PES w całej Polsce oraz w badanej próbie z uwzględnieniem następujących zmiennych: 1) formy prawnej (cztery zmienne), 2) wiodącej branży prowadzonej działalności (18 zmiennych), 3) województwa, w którym zarejestrowany jest podmiot (16 zmiennych). Tym sposobem uzyskano 1152 kategorie PES na przecięciu tych trzech zmiennych ($4 \times 16 \times 18 = 1152$ kategorie). Przykładem powstałej kategorii są na przykład fundacje zarejestrowane w województwie podkarpackim, dla których wiodącą branżą jest edukacja i kultura (28 PES w populacji i 5 w próbie);
2. Następnie obliczono dla każdej kategorii oddzielnie proporcję liczebności próby i populacji. Dzięki temu uzyskano dane o pokryciu populacji przez wykonane badanie ankietowe. Przykładowo dla fundacji zarejestrowanych w wojewódz-

¹⁶ Zob. podrozdział 2.2.

¹⁷ Jabkowski P., *Reprezentatywność badań reprezentatywnych. Analiza wybranych problemów metodologicznych oraz praktycznych w paradygmacie całkowitego błędu pomiaru*, „Seria Socjologia” 2015, nr 77.

¹⁸ Kowal J., *Metody statystyczne w badaniach sondażowych rynku*, Warszawa 1988; Lissowski G., Haman J., Jasiński M., *Podstawy statystyki dla socjologów*, Warszawa 2008.

twie podkarpackim, dla których wiodącą branżą jest edukacja i kultura proporcja wyniosła 17,9% (5 z 28 PES), co oznacza, że badanie udało się zrealizować wśród 17,9% PES z tej kategorii;

3. Dla każdej z 1152 kategorii PES obliczono odsetek podmiotów, które – w stosunku do ogólnej liczby PES w próbie – wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności. Przykładowo spośród pięciu badanych fundacji zarejestrowanych w województwie podkarpackim, dla których wiodącą branżą jest edukacja i kultura, aż cztery wykorzystują w swojej działalności zasoby dziedzictwa. Oznacza to, że odsetek PES, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności w stosunku do ogólnej liczby PES w próbie dla tej kategorii wynosi 80%;
4. Obliczony w punkcie 3. odsetek PES, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, ekstrapolowano na liczebność kategorii w całej populacji PES. Dzięki temu uzyskano szacunkową liczbę PES, która zadeklarowałaby, że wykorzystuje zasoby dziedzictwa w swojej działalności, gdyby badaniu poddane zostały wszystkie PES w Polsce. W kategorii fundacji zarejestrowanych w województwie podkarpackim, dla których wiodącą branżą jest edukacja i kultura, zasoby dziedzictwa w swojej działalności wykorzystuje aż 80% podmiotów. Ponieważ próba ma charakter reprezentatywny, można szacować, że odsetek ten dotyczy również całej populacji (która w przypadku tej kategorii liczy 28 PES). Ekstrapolując tę wartość (80% z 28), można szacować, że w Polsce działają 22 fundacje zarejestrowane w województwie podkarpackim, dla których wiodącą branżą jest edukacja i kultura i które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności.

Po zsumowaniu szacowanej liczby przedmiotów ze wszystkich kategorii, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, otrzymano wartość 460. Liczba ta stanowi szacowaną liczbę PES w Polsce, które korzystają z zasobów dziedzictwa w swoich działaniach. Poniższe tabele prezentują szacunkową liczebność tych podmiotów w podziale na omawiane wcześniej kategorie.

Tabela 22. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według branży wiodącej

Rodzaje branż	Liczba PES	Procent
Edukacja i kultura	148	32,2%
Gastronomia	145	31,5%
Usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej	60	13,0%
Handel i pozostałe usługi	39	8,5%
Rekreacja, turystyka i zakwaterowanie	29	6,3%
Budownictwo	12	2,6%
Zdrowie i uroda	9	2,0%
Usługi komunalne	7	1,5%
Usługi socjalne	5	1,1%
Pozostała produkcja i przemysł	4	0,9%

Pozostałe	1	0,2%
Produkcja i przetwórstwo żywności	1	0,2%
Dom i ogród	0	0,0%
Motoryzacja	0	0,0%
Ekonomia	0	0,0%
Produkcja mebli	0	0,0%
Informatyka	0	0,0%
Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo	0	0,0%
Ogółem	460	100%

Ekstrapolacja na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

Większość podmiotów w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, reprezentuje branże: 1) edukacja i kultura, 2) gastronomia, 3) usługi dla firm, organizacji i administracji publicznej.

Tabela 23. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według miejsca zarejestrowania (województw)

Województwo	Liczba PES	Procent
Dolnośląskie	13	2,8%
Kujawsko-pomorskie	39	8,5%
Lubelskie	1	0,2%
Lubuskie	30	6,5%
Łódzkie	35	7,6%
Małopolskie	45	9,8%
Mazowieckie	12	2,6%
Opolskie	2	0,4%
Podkarpackie	87	18,9%
Podlaskie	14	3,0%
Pomorskie	9	2,0%
Śląskie	79	17,2%
Świętokrzyskie	2	0,4%
Warmińsko-mazurskie	35	7,6%
Wielkopolskie	38	8,3%
Zachodniopomorskie	19	4,1%
Ogółem	460	100,0%

Ekstrapolacja na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

Tabela 24. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według formy prawnej

Rodzaje form prawnych	Liczba PES	Procent
Fundacja	168	36,5%
Spółdzielnia socjalna	124	27,0%
Spółka non profit (sp. z o.o.)	127	27,6%
Stowarzyszenie	41	8,9%
Ogółem	460	100%

Ekstrapolacja na podstawie BPS oraz badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, N=218

Formy prawne podmiotów, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, to głównie fundacje, spółdzielnie socjalne oraz spółki non profit (sp. z o.o.). Jest to oczywiste ze względu na dominację tych form prawnych wśród polskich PES.

2.5. ŚWIADOMOŚĆ I WIEDZA PES W ZAKRESIE WYKORZYSTYWANEGO DZIEDZICTWA ORAZ ZASAD JEGO OCHRONY

Badanych przedstawicieli PES charakteryzuje niski poziom świadomości z zakresu ochrony prawnej elementów/obszarów dziedzictwa, które są wykorzystywane w bieżącej działalności tych podmiotów. Wiedzę na ten temat deklaruje tylko co piąty ankietowany. Najczęściej wysokim poziomem znajomości charakteryzują się:

- przedstawiciele fundacji (10 wskazań) oraz spółdzielni socjalnych (siedem wskazań);
- przedstawiciele podmiotów działających w branżach edukacja i kultura (sześć wskazań) oraz gastronomia (pięć wskazań).

Badanych przedstawicieli PES zapytano również o zakres wiedzy na temat zasobu, który wykorzystywany jest w ich działalności. Zestawienie odpowiedzi zostało zaprezentowane w poniższej tabeli.

Tabela 25. Deklarowany przez przedstawicieli PES zakres znajomości elementów dotyczących obszarów dziedzictwa, do których podmiot reprezentowany przez ankietowanego odwołuje się i/lub które wykorzystuje

Zakres	Liczba PES	Procent
Znajomość historii elementów/obszarów dziedzictwa wykorzystywanych przez PES	53	56,4%
Znajomość sposobów promocji elementów/obszarów dziedzictwa wykorzystywanych przez PES	45	47,9%
Znajomość sposobów ekonomizacji elementów/obszarów dziedzictwa wykorzystywanych przez PES	34	36,2%
Znajomość przepisów prawnych dotyczących ochrony elementów/obszarów dziedzictwa wykorzystywanych przez PES	19	20,2%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, N=94. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Niespełna 57% respondentów (53 wskazania) deklaruje znajomość więcej niż jednego obszaru dotyczącego dziedzictwa. Najbardziej popularna jest jednoczesna znajomość obszarów: 1) zakresu historii elementów/obszarów dziedzictwa wykorzystywanych

przez PES oraz 2) sposobów promocji elementów/obszarów dziedzictwa (13 wskazań ankietowanych reprezentujących dany PES). Badani często łączą również 1) znajomość zasad promowania oraz 2) znajomość zasad ekonomizowania obszarów dziedzictwa wykorzystywanego przez ich podmiot (osiem wskazań).

Ponadto aż co czwarty badany przedstawiciel PES wykorzystującego zasoby dziedzictwa w swojej działalności nie potrafi określić stanu swojej wiedzy w obszarze tego zasobu (z zakresu jego ochrony, historii, promocji czy sposobów ekonomizacji). Może to świadczyć zarówno o niskim stopniu świadomości oraz wiedzy respondentów w tym zakresie, jak i o faktycznym braku rzeczywistego odwoływania się przez PES do kwestii dziedzictwa (pomimo deklaracji respondentów, że takie odwołanie miało miejsce).

2.6. WSPÓŁPRACA PES Z INNYMI PODMIOTAMI W ZAKRESIE DZIEDZICTWA

Wyniki badania potwierdzają, że generalnie PES aktywnie współpracują z liderami lokalnymi i władzami samorządowymi. Najczęściej współpraca podejmowana jest z władzami samorządowymi na poziomie gminy czy powiatu (co potwierdziła prawie połowa badanych przedstawicieli PES) i zorientowana jest na: 1) podejmowanie działań promocyjnych dziedzictwa kulturalnego regionu, 2) partycypację kosztów, 3) realizację zadań publicznych i projektów na rzecz lokalnej społeczności, czy 4) zabieganie o wspólne dotacje i granty.

Nieco rzadziej w kontekście działalności opartej na zasobach dziedzictwa współpraca jest nawiązywana z innymi podmiotami ekonomii społecznej (38,7%) oraz organizacjami pozarządowymi posiadającymi status PES (37,6%). Natomiast bardzo rzadko współpraca odbywa się z ministerstwami (4,3% wskazań) oraz osobami pełniącymi funkcje społecznych opiekunów społecznych. Poniższa tabela prezentuje typy podmiotów (liderów lokalnych i władz samorządowych), z którymi PES deklarują współpracę w kontekście działalności opartej na zasobach dziedzictwa.

Tabela 26. Deklarowana współpraca PES z liderami lokalnymi i władzami samorządowymi w kontekście działalności opartej na zasobach dziedzictwa

Rodzaje władz samorządowych i liderów lokalnych	Liczba PES	Procent
Władze samorządowe na poziomie lokalnym (powiat, gmina)	45	48,4%
Podmioty ekonomii społecznej	36	38,7%
Organizacje pozarządowe (które nie mają statusu PES)	35	37,6%
Instytucje kultury (muzea, domy kultury, biblioteki itp.)	30	32,3%
Przedsiębiorcy	24	25,8%
Lokalne grupy działania (LGD)	21	22,6%
Szkoły	20	21,5%
Nie współpracujemy z żadnymi podmiotami	19	20,4%
Władze samorządowe na poziomie regionalnym (urząd marszałkowski)	17	18,3%
Uczelnie	11	11,8%
Instytucje zajmujące się dziedzictwem	7	7,5%
Kościoty / związki wyznaniowe	7	7,5%
Ministerstwo odpowiedzialne za obszar ekonomii społecznej i solidarnej	4	4,3%

Ministerstwo odpowiedzialne za obszar dziedzictwa, kultury	4	4,3%
Spółeczni opiekunowie zabytków	1	1,1%
Izby regionalne	1	1,1%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, N=93. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Podsumowanie analizy współpracy PES z różnymi typami podmiotów prezentuje poniższa tabela.

Tabela 27. Deklarowana współpraca PES z różnymi typami podmiotów

Typy podmiotów	Liczba PES	Procent
Przedstawiciele III sektora	52	55,9%
Władze samorządowe	47	50,5%
Instytucje kultury	30	32,3%
Przedsiębiorcy	24	25,8%
Instytucje edukacyjne	24	25,8%
Instytucje zajmujące się dziedzictwem	7	7,5%
Kościoty / związki wyznaniowe	7	7,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, N=93. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Powyższa tabela potwierdza, że nieco ponad 55% badanych PES, wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności, współpracuje z różnego rodzaju przedstawicielami III sektora. Z władzami na różnym szczeblu – lokalnym, regionalnym, krajowym – kooperuje nieco ponad połowa takich podmiotów. Co trzeci PES podejmuje współpracę z instytucjami kultury, a co czwarty – z przedsiębiorstwami oraz instytucjami edukacyjnymi. Nieliczne PES współdziałają z instytucjami zajmującymi się dziedzictwem oraz kościołami / związkami wyznaniowymi.

Aktywna współpraca PES z liderami lokalnymi i samorządem wynikać może z możliwości, jakie stwarza choćby geograficzna bliskość tych podmiotów i integracja społeczności lokalnych (co nie ma miejsca w przypadku kooperacji z władzami szczebla centralnego), co przekłada się na potencjał szeroko zakrojonych działań projektowych. Lokalne samorządy dysponują różnymi – zarówno finansowymi, jak i pozafinansowymi – możliwościami wsparcia podmiotów ekonomii społecznej, co przekłada się na konkretne korzyści z podejmowania współpracy, która w efekcie przynosi efektywniejsze rozwiązywanie problemów społecznych. Z kolei w odniesieniu do społecznych opiekunów zabytków brak współpracy może wynikać z: 1) malejącej liczby osób pełniących tę funkcję, 2) zakresu zadań, które są im przypisane lub 3) niedoceniań roli, jaką odgrywają¹⁹.

¹⁹ Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych, NIK, Warszawa, 2019.

W porównaniu do współpracy z liderami lokalnymi i władzami samorządowymi kooperacja PES z przedsiębiorstwami i organizacjami nie jest podejmowana często, co prezentuje poniższa tabela.

Tabela 28. Deklarowana współpraca PES z przedsiębiorcami i organizacjami koncentrującymi swoje działania na wykorzystywaniu zasobów dziedzictwa

Rodzaje przedsiębiorców i organizacji	Liczba PES	Procent
Lokalne sieci dedykowane dziedzictwu	4	4,4%
Regionalne sieci dedykowane dziedzictwu	1	1,1%
Europejskie sieci regionalnego dziedzictwa	1	1,1%
Ogólnopolskie Sieci Wiosek Tematycznych	1	1,1%
Inne typy sieci dedykowane dziedzictwu	4	5,5%
W ogóle nie współpracujemy w ramach sieci dedykowanych dziedzictwu	48	52,7%
Nie wiem / trudno powiedzieć	35	38,5%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że w swojej działalności wykorzystują zasoby dziedzictwa, N=91. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Ponad połowa przedstawicieli podmiotów nie zainicjowała w ogóle współpracy w ramach sieci poświęconych dziedzictwu (52,7%), a 38,5% badanych nie ma nawet wiedzy na temat funkcjonowania w tym obszarze reprezentowanego przez siebie PES. Najczęściej (choć w stopniu minimalnym) respondenci deklarują, że taka współpraca jest podejmowana z lokalnymi sieciami skupiającymi się na dziedzictwie (4,4%). Kooperacja w pojedynczych przypadkach jest nawiązywana również przez PES na poziomie regionalnych, ogólnopolskich (np. w przypadku wiosek tematycznych) czy europejskich sieci. Wśród innych typów sieci poświęconych dziedzictwu respondenci wymieniali m.in. szersze inicjatywy łączące różne kategorie np. szlaków turystycznych, marek i produktów lokalnych (cztery wskazania, czyli w sumie 5,5% odpowiedzi ankietowanych)²⁰.

Do przyczyn tak niskiego stopnia podejmowania współpracy z sieciami poświęconymi dziedzictwu mogą należeć brak świadomości dotyczącej potencjalnych korzyści wynikających ze współpracy oraz problemy natury ekonomicznej, z którymi borykają się PES w dobie narastającego kryzysu gospodarczego²¹. Oczekiwania PES odnośnie do wsparcia w realizacji zadań związanych z dziedzictwem

²⁰ Zob. *Radomska Szkoła Tradycji*, <https://muzykazakorzeniona.pl/radomska-szkola-tradycji>, dostęp: 5.01.2024.

²¹ Krezn R., *Instrumenty finansowe w ekonomii społecznej wobec kryzysu związanego z pandemią COVID-19*, „Studia z Polityki Publicznej” 2021, t. 8, nr 4, 2021, s. 121–138.

2.7. OCZEKIWANIA PES ODNOŚNIE DO WSPARCIA W REALIZACJI ZADAŃ ZWIĄZANYCH Z DZIEDZICTWEM

Podmioty, które w swojej działalności wykorzystują elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołują się nich, generalnie mogą liczyć na wsparcie ze strony samorządu w realizacji zadań związanych z dziedzictwem. Najczęściej jest to celowe wsparcie finansowe (np. w ramach grantów) oraz wsparcie promocyjne. Jednocześnie żaden z badanych nie zadeklarował, że jego PES otrzymuje wsparcie fiskalne. Szczegóły na temat wsparcia otrzymywanego od samorządów na realizację zadań z obszaru dziedzictwa prezentuje poniższa tabela.

Tabela 29. Deklarowane przez PES wsparcie ze strony samorządu w realizacji zadań związanych z dziedzictwem

Rodzaj wsparcia	Liczba PES	Procent
Celowe wsparcie finansowe (np. w ramach grantów)	26	28,0%
Wsparcie promocyjne	15	16,1%
Wsparcie szkoleniowe	6	6,5%
Regularne wsparcie finansowe	3	3,2%
Wsparcie merytoryczne	3	3,2%
Udostępnianie pomieszczeń	2	2,1%

Opracowanie na podstawie badania ankietowego CAWI wśród polskich PES, które zadeklarowały, że wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności, N=93. Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi, dlatego procenty nie sumują się do 100

Najczęściej wskazywaną formą otrzymywanego wsparcia było celowe wsparcie finansowe (np. w ramach grantów). Otrzymują je przede wszystkim:

- fundacje – 14 wskazań;
- podmioty działające w edukacji i kulturze (10 wskazań) oraz gastronomii (siedem wskazań).

W przypadku wsparcia promocyjnego najczęściej mogą na nie liczyć:

- fundacje (siedem wskazań) oraz spółdzielnie socjalne (pięć wskazań);
- podmioty działające w edukacji i kulturze (sześć wskazań).

Tylko niespełna 14% respondentów (13 wskazań) deklaruje, że korzysta z więcej niż jednej formy wsparcia oferowanej przez samorząd, aby realizować zadania związane z dziedzictwem. Najpopularniejsze jest jednoczesne korzystanie ze wsparcia finansowego (np. w ramach grantów) oraz promocyjnego (cztery wskazania ankietowanych reprezentujących podmioty wykorzystujące zasoby dziedzictwa w swojej działalności).

Ponadto niemal 40% badanych nie otrzymuje w ogóle żadnego wsparcia od samorządu na działania w obszarze dziedzictwa, a około 15% nie potrafi określić, czy takie wsparcie jest oferowane przez samorząd.

Wśród najczęstszych form wsparcia, jakich oczekiwaliby ankietowani w imieniu PES wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności, wskazywane są:

- **Wsparcie finansowe** (zarówno regularne, jak i projektowe) przeznaczone na działalność realizowaną przez dany podmiot. Dotyczy to m.in. inwestycji, realizowanych projektów, organizowania wydarzeń, sieciowania (zarówno na szczeblu lokalnym, jak i międzynarodowym);
- **Wsparcie merytoryczne** z zakresu dziedzictwa oraz jego ochrony, a także wsparcie biznesowe, wsparcie w promocji, opracowywaniu dokumentacji czy przepisów prawnych. Istotnym elementem dla PES jest również to, aby tego typu merytoryczna pomoc dostępna była w jednym miejscu;
- **Organizowanie wydarzeń tematycznych** (m.in. na poziomie lokalnym) – konferencji, seminariów, konsultacji pozwalających na wymianę dobrych praktyk oraz na temat ochrony dziedzictwa kulturowego;
- **Pomoc w zakresie pozyskiwania finansowania** (np. na potrzeby planowanego przedsięwzięcia, projektu czy działania).

Istnieje także duża grupa badanych (około 20% spośród podmiotów wykorzystujących zasoby dziedzictwa w swojej działalności), którzy nie potrzebują pomocy lub nie mają sprecyzowanych potrzeb w tym zakresie. W przypadku przedstawicieli niektórych PES takie stanowisko wynika m.in. ze złych doświadczeń w zakresie współpracy z samorządem.

3. Wnioski i reko men dacje

Na podstawie wniosków z badań ilościowych oraz jakościowych zespół badawczy wypracował następujące zalecenia, które mają zarówno charakter strategiczny, jak i operacyjny:

Rekomendacja 1 – ze względu na bardzo różnorodne podejście podmiotów do kwestii dziedzictwa, tj. odznaczające się traktowaniem go zarówno z jednej strony w sposób elitarny, jak i z drugiej strony bardziej powierzchowny/potoczny, co przekłada się często na wykorzystywanie dziedzictwa w sposób instrumentalny (bez głębszej refleksji historycznej czy społecznej), np. jako element strategii marketingowych (tj. tylko jako czynnik uatrakcyjniający produkty/usługi oferowane swoim odbiorcom). Z uwzględnieniem wieloaspektowości tego terminu w literaturze przedmiotu zalecane jest zastosowanie takiego szerokiego podejścia w przypadku projektowania wsparcia dla PES, które w swojej działalności wykorzystują elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołują się do nich.

Rekomendacja 2 – w ramach badania zidentyfikowano podmioty, które wykorzystują lokalne zasoby dziedzictwa w swojej działalności. Dotyczy to np. fundacji/stowarzyszeń, których działalność poświęcona jest osobom z niepełnosprawnościami / osobom wykluczonym. Kontakt z elementami dziedzictwa wykorzystywany jest wówczas w procesie aktywizacji społecznej i zawodowej tych grup. Zalecane jest wsparcie również tego typu podmiotów (w specyficzny sposób wykorzystujących elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołujących się do nich), które może przyczynić się również do rozwoju lokalnych PES, bezpośrednio nawiązujących do kwestii dziedzictwa w ramach swojego funkcjonowania.

Rekomendacja 3 – istotnymi elementami wsparcia podmiotów, które w swojej działalności wykorzystują elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołują się do nich, powinny być: 1) merytoryczne wsparcie eksperckie z zakresu ochrony dziedzictwa (w szczególności przepisów prawnych), pozyskiwania certyfikatów w obszarze dziedzictwa, a także profesjonalnej wiedzy na jego temat oraz 2) wsparcie procesu ekonomizacji dziedzictwa (tj. działania marketingowe, promocyjne, w mediach społecznościowych itp.). Jednocześnie istotne jest, aby wsparcie kierowane do PES ze strony samorządu nie miało wyłącznie charakteru materialnego. Ważne jest także wsparcie niematerialne samorządów lokalnych, w szczególności w zakresie promocji PES oraz ich produktów czy sieciowania PES z innymi podmiotami działającymi

w obszarze dziedzictwa. W przypadku sieciowania warto bazować na potencjale oraz pozytywnych doświadczeniach (tj. dobrych praktykach) OWES, które aktywnie działają, aby wspierać PES działające w obszarze dziedzictwa (zarówno w kontekście merytorycznym, jak i budowania lokalnych/regionalnych sieci współpracy).

Rekomendacja 4 – badanie wykazało wśród przedstawicieli PES niski stopień znajomości instrumentów przeznaczonych dla takich organizacji w zakresie wspierania działalności wykorzystującej elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołującej się do nich. W związku z tym zalecane jest prowadzenie regularnego monitoringu konkursów kierowanych – pośrednio i bezpośrednio – do PES, które działają w obszarze dziedzictwa kulturowego. Byłyby to zarówno konkursy przeznaczone dla PES (komponent dziedzictwa byłby jednym obszarem wsparcia z kilku) oraz dla podmiotów/instytucji działających w obszarze dziedzictwa, które na etapie formalnym nie wykluczałyby PES jako wnioskodawców. Takie działania mające na celu wspieranie wiedzy na temat źródeł dofinansowania mogłyby prowadzić NID w kooperacji z instytucjami zaangażowanymi we wdrażanie nowej perspektywy finansowej 2021–2027 na szczeblu krajowym oraz regionalnym, a także z OWES oraz przedstawicielami organizacji pozarządowych (NGO). NID mogłyby także zamieszczać wyniki takiego monitoringu na swojej stronie internetowej oraz mediach społecznościowych. Pozwoliłoby to wśród zainteresowanych PES efektywnie rozpowszechnić pełną oraz zweryfikowaną wiedzę również w zakresie konkursów, które mogłyby nie być w sposób oczywisty poświęcone takim podmiotom.

Rekomendacja 5 – zalecane jest uwzględnienie w obszarze dziedzictwa specyfiki PES, które w swojej działalności wykorzystują elementy/obszary dotyczące dziedzictwa kulturowego i/lub odwołują się do nich. Takie podmioty nie mają długiej tradycji oraz takich zasobów jak inne profesjonalne instytucje funkcjonujące w obszarze dziedzictwa. Zasadne jest zatem – w przypadku systemu wsparcia takich podmiotów – uwzględnienie rozwiązań bazujących na mikrograntach. W ocenie zespołu badawczego pozwoliłoby to realizować punktowe i jednocześnie kluczowe potrzeby związane z rozwojem takich podmiotów (jednocześnie bez generowania dla organizatora takiego konkursu wysokiego ryzyka związanego z niewłaściwym wykorzystaniem znaczących środków finansowych). Jednocześnie zalecane jest, aby wsparcie – w przypadku realizowania przez PES regularnych inicjatyw w obszarze dziedzictwa (nawet jeżeli charakteryzuje się niewielkim wymiarem finansowym) – miało charakter cykliczny (tj. istniała możliwość powtórnego ubiegania się o środki) i tym samym pozwalało na kontynuowanie i sukcesywne rozwijanie takich przedsięwzięć.

Aneks

SPIS TABEL I SCHEMATÓW

Schemat 1. Logika przebiegu badania	6
Tabela 1. Struktura PES w Polsce według branży wiodącej	12
Tabela 2. Struktura PES w Polsce według wszystkich wskazywanych branż	13
Tabela 3. Struktura PES w Polsce według miejsca zarejestrowania	14
Tabela 4. Struktura PES w Polsce według formy prawnej	15
Tabela 5. Struktura PES według branży wiodącej (badanie CAWI)	16
Tabela 6. Struktura PES według wszystkich wskazywanych branż (badanie CAWI)	17
Tabela 7. Struktura PES według miejsca zarejestrowania (badanie CAWI)	18
Tabela 8. Struktura PES według formy prawnej (badanie CAWI)	18
Tabela 9. Deklaracje dotyczące wykorzystywania poszczególnych elementów/obszarów dziedzictwa kulturowego lub odwoływania się do nich przez badane PES	20
Tabela 10. Obszary/branże dziedzictwa, w których działają badane PES	21
Tabela 11. Działalność badanych PES w obszarze turystyki kulturowej / turystyki dziedzictwa	22
Tabela 12. Działalność badanych PES z zakresu działalności wydawniczej	23
Tabela 13. Działalność badanych PES z zakresu ochrony dziedzictwa	23
Tabela 14. Działalność badanych PES w obszarze nieruchomości zabytkowych	24
Tabela 15. Działalność badanych PES na rynku sztuki i antyków	24
Tabela 16. Działalność badanych PES w zakresie edukacji i popularyzacji dziedzictwa	25
Tabela 17. Działalność badanych PES z zakresu tradycyjnego rzemiosła	26
Tabela 18. Działalność badanych PES z zakresu tradycyjnego rolnictwa	26
Tabela 19. Działalność badanych PES w gastronomii (kuchni regionalnej)	27
Tabela 20. Działalność badanych PES w obszarze nowych mediów	20
Tabela 21. Działalność badanych PES w obszarze sztuki/rozrywki	28
Tabela 22. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według branży wiodącej	30
Tabela 23. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według miejsca zarejestrowania (województw)	31
Tabela 24. Szacowana struktura PES w Polsce, które wykorzystują zasoby dziedzictwa w swojej działalności – według formy prawnej	32
Tabela 25. Deklarowany przez przedstawicieli PES zakres znajomości elementów dotyczących obszarów dziedzictwa, do których podmiot reprezentowany przez ankietowanego odwołuje się i/lub które wykorzystuje	33

- Tabela 26.** Deklarowana współpraca PES z liderami lokalnymi i władzami samorządowymi w kontekście działalności opartej na zasobach dziedzictwa 35
- Tabela 27.** Deklarowana współpraca PES z różnymi typami podmiotów 36
- Tabela 28.** Deklarowana współpraca PES z przedsiębiorcami i organizacjami koncentrującymi swoje działania na wykorzystywaniu zasobów dziedzictwa 37
- Tabela 29.** Deklarowane przez PES wsparcie ze strony samorządu w realizacji zadań związanych z dziedzictwem 38

1. Jabkowski P., *Reprezentatywność badań reprezentatywnych. Analiza wybranych problemów metodologicznych oraz praktycznych w paradygmacie całkowitego błędu pomiaru*, „Seria Socjologia” nr 77, Poznań 2015.
2. Kowal J., *Metody statystyczne w badaniach sondażowych rynku*, Warszawa 1988.
3. Krezn R., *Instrumenty finansowe w ekonomii społecznej wobec kryzysu związanego z pandemią COVID-19*, „Studia z Polityki Publicznej” 2021, t. 8, nr 4, s. 121–138.
4. Legutko-Kobus P., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju specjalizacji regionów*, „Studia KPZK PAN” 2016, t. CLXX.
5. Legutko-Kobus P., *Zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako elementem implementacji rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym [w:] Rozwój trwały i zrównoważony*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 452.
6. Lissowski G., Haman J., Jasiński M., *Podstawy statystyki dla socjologów*, Warszawa 2008.
7. Mikos von Rohrscheidt A., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Gniezno 2008.
8. Murzyn-Kupisz M., *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3 (41).
9. Murzyn-Kupisz M., Hołuj D., Działek J., *Społeczno-ekonomiczne oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Stan badań oraz perspektywy i potrzeby badawcze w kontekście polskim*, Warszawa–Kraków 2021.
10. *Ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych*, NIK, Warszawa 2019.

dr Roksana Ulatowska – adiunkt w Instytucie Spraw Publicznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, członkini Fundacji Rozwoju Badań Społecznych. Doświadczona badaczka społeczna oraz ewaluatorka – realizuje projekty badawcze dla sektora publicznego (samorządów, instytucji publicznych, urzędów centralnych) oraz sektora prywatnego. Jej zainteresowania naukowe obejmują obszar metodologii badań społecznych oraz transformacji cyfrowej w instytucjach szkolnictwa wyższego i przywództwa edukacyjnego. Autorka i współautorka wielu publikacji naukowych, ekspertyz i raportów badawczych.

dr Marcin Pierzchała – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie socjologii (tytuł uzyskany na Uniwersytecie Łódzkim). Członek Fundacji Rozwoju Badań Społecznych. Autor ponad 30 artykułów naukowych i popularno-naukowych oraz recenzji opublikowanych w wydawnictwach pokonferencyjnych oraz czasopismach naukowych (m.in. „Journal of Organizational Change Management”, „Energies”, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, „Humanizacja Pracy”). Kierownik, koordynator, metodolog, badacz jakościowy oraz ilościowy w zespołach realizujących projekty badawcze (w tym ewaluacje) dla sektora prywatnego oraz publicznego. Członek Polskiego Towarzystwa Ewaluacyjnego.

Wojciech Onyśków – absolwent socjologii na Uniwersytecie Adama Mickiewicza, członek Fundacji Rozwoju Badań Społecznych. Posiada ponad 10-letnie doświadczenie w zakresie prowadzenia badań społecznych i ewaluacyjnych, głównie w obszarach kultury, innowacji i zdrowia publicznego. Specjalizuje się w metodyce badań ilościowych oraz ilościowej analizie danych.